

Корольова Л.Й.

РОЛЬ ІСМАІЛА МУФТІЙ-ЗАДЕ У ФУНКЦІОНУВАННІ МЕКТЕБЕ-РУШТІЄ

Постановка питання. Автор статті намагається показати перевагу шкіл нового типу для успішного навчання та виховання мусульман, показати роль видатного діяча кримськотатарського народу І. Муфтій-заде у відкритті та функціонуванні шкіл нового типу.

Мета: ознайомити читачів журналу з програмою шкіл нового типу, які діяли на початку ХХ століття у Криму, охарактеризувати плідну працю І. Муфтій-заде у цій важливій справі.

25 вересня 1905 року, дякуючи зусиллям видатного діяча І. Муфтій-заде, було урочисто відкрито Сімферопольське мектебе-руштїє, новий навчальний заклад для кримськотатарських дітей.

Головний тягар з фінансування та утримання цього навчального закладу взяло на себе «Кримське благодійне товариство в м. Сімферополі для допомоги бідним кримським татарам». Коштів, що самоокупаються, для функціонування навчального закладу ніколи не вистачало. За частину учнів батьки платили по 2, по 1 крб. на місяць. Але існувала категорія дітей, батьки яких були не в змозі платити, і вони звільнялися від внесення сум за навчання.

Правлінням «Кримського благодійного товариства в м. Сімферополі для допомоги бідним кримським татарам» постійно виділялися кошти на одяг і книги декільком десяткам дітей з найбідніших родин мусульман [1].

До речі, І. Муфтій-заде вдавалося лобювати проекти, спрямовані на пошук коштів для утримання мектебе-руштїє, і не тільки Сімферопольського. Відомо, що він у числі інших євпаторійських земців розглядав питання про допомогу місцевому мусульманському благодійному товариству. В результаті боротьби І. Муфтій-заде і його однодумці, які вважали, «що пробудження інтересу до освіти серед мусульманського населення є дуже втішним явищем», домоглися в жовтні 1906 р. виділення на відкриття мектебе-руштїє одноразово 3000 карбованців, а з 1907 р. щорічно асигнувати по 2000 карбованців [2].

Фактичне утримання Сімферопольського мектебе-руштїє з боку «Кримського благодійного товариства в м. Сімферополі для допомоги бідним кримським татарам» давало йому право здійснювати контроль за ходом функціонування цього навчального закладу, вирішувати питання з педагогічним персоналом і т.д. Так, наприклад, у 1908 р. була утворена навіть «тимчасова педагогічна рада із учителів мектебе і трьох членів Правління» під головуванням І. Муфтій-заде. Тоді ж було тимчасово прийнято декілька пунктів спеціальної інструкції, складеної особливою комісією, а доповідна інструкція мала бути розроблена на загальних зборах Товариства. Передбачалася низка додаткових заходів для сприяння встановлення «більш нормального порядку у внутрішній організації мектебе [3].

На першому етапі існування програми кримських мектебе-руштїє не вирізнялися одностанітністю, як і кількість, і обсяг предметів, що вивчалися. Серед них були такі дисципліни: мусульманське віровчення, новометодне кримськотатарське читання і письмо, російська грамота, початкова арифметика і рукоділля для дівчаток.

У доповідній записці кримських татар П.А. Столипіну повідомлялося вже про подальшу зразкову програму своїх мектебе-руштїє. Відповідно до її положень, зокрема, передбачалося викладання правильного (течвидного) читання Корану, мусульманського віровчення, священної історії і минулого ісламу, арабської і перської мов в обсязі необхідному для вивчення релігії, кримськотатарської мови, російської мови, арифметики і коротких відомостей з географії і вітчизняної історії «в обсязі, необхідному для осмисленого розуміння священної історії та релігійних обов'язків і обрядів» [4].

На думку дирекції народних училищ Таврійської губернії картина щодо програми мектебе-руштїє була іншою. Так, інспектор Р.Г. Хасабов стверджував, що в мектебе-руштїє Сімферополя, Бахчисарая і Карасубазара «програма і викладання вузького націоналістичного характеру: так, наприклад, арифметика у всіх класах викладається тюрко-татарською мовою за турецькими підручниками, що знайомить учнів з турецькими мірами і монетами, і тільки в 4-му класі учні знайомляться з термінологією арифметики російською мовою» [5]. Крім того, у деяких мектебе-руштїє викладалася й історія Туреччини турецькою мовою. Передбачалося ввести у випускний клас курс педагогіки і дидактики.

Загалом, за спостереженнями дирекції народних училищ губернії, у мектебе-руштїє передбачалося навчати таких дисциплін: віровчення (Коран, священна історія і богослов'я), арабська, перська і тюрко-татарська мови, теорія словесності, російська мова (у недостатньому обсязі), арифметика, геометрія, бухгалтерія, географія, загальна історія, наука про моралі, малювання, краснопис і гігієна.

У 1908 р. Правлінням «Кримського благодійного товариства в м. Сімферополі для допомоги бідним кримським татарам» була опублікована програма Сімферопольського загальноосвітнього мусульманського мектебе-руштїє. Відповідно до цього документа курс навчання в школі мав п'ять класів. У першому з них передбачалося вивчення десяти предметів: Коран і теждвид (фонетика), навчання про догмати релігії (ібадат, тарет і намаз), тюрксько-татарська етимологія (сарф) і диктування, пояснювальне читання з перекладом прочитаного, арабська мова й етимологія, арифметика (чотири дії і вправи з простими іменованими числами), початковий курс географії, священна історія до Халіфатства, краснопис і російська мова. В другому класі передбачалося вивчення дванадцяти дисциплін: Коран і теждвид (фонетика), Закон Божий (навчання про обряди релігії), тюрксько-татарська мова й етимологія, читання і письмові вправи (твір, переклад), арабська мова й етимологія, перська мова й етимологія, арифметика (про дільники і вправи зі складеними іменованими числами), географія (Америка, Африка й Австралія), коротка історія ісламу, красно-

пис, російська мова і малювання. У третьому класі мектебе-руштіє учні мали вивчати вже тринадцять дисциплін, серед яких були такі: Коран, елементарне мусульманське законодавство (ільм фикх), тюрксько-татарська мова і синтаксис, читання вибраних із творів турецьких класиків статей, арабська мова і синтаксис, перська мова й етимологія, арифметика (прості і десяткові дроби «ксурат адіє й ашаріє»), географія (Азія і Європа), загальна коротка історія (давня і середня), природна історія (короткі відомості із зоології й анатомії), малювання, російська мова і геометрія. У четвертому класі передбачалося вивчення таких предметів: Коран, навчання про шлюб і розлучення («ільм фхі»), тюрксько-татарська мова (коротка теорія словесності), арабська мова (читання і переклад), перська мова (читання), арифметика (правила), географія (Росія), загальна історія (нова), природознавча історія (нова), природознавча історія (ботаніка і мінералогія), малювання, російська мова, російська лічба і коротка фізика. У випускному ж, п'ятому, класі вивчалось сім предметів: Коротке Богослов'я (ахаїд), педагогіка, дидактика і методика, практичні заняття з учнями, російсько-татарська історія, російська мова, шкільна гігієна і фізика. Таким чином, програма свідчить про створення перехідного типу навчального закладу для мусульман від конфесійного до світського, що є прогресивним явищем. Безперечно, у розробці цього важливого документа активну участь брав і І. Муфтій-заде.

Але ця програма не вписувалася в загальноприйняті рамки системи народної освіти Російської імперії. Дирекція народних училищ запропонувала власну програму для мектебе-руштіє, яка не порушувала чинні закони країни. Згідно з розробленою таблицею, у курсі передбачалося вивчення основ мусульманської віри, російської і кримськотатарської мов, арифметики, вітчизняної історії, географії і природознавства, креслення і геометрії. Арабську і перську мови в необхідному обсязі для розуміння релігійних питань, на думку С.Д. Маргаритова, можна було б вивчати на уроках віровчення [6]. З цим учителя мектебе-руштіє і керівництво «Кримського благодійного товариства в м. Сімферополі для допомоги бідним кримським татарам» на чолі з І. Муфтій-заде не могли погодитися.

Спочатку курс навчання розраховувався на 3 роки. Пізніше в Сімферопольському мектебе-руштіє прийшли до висновку, що необхідно збільшити курс навчання. Однак, звичайно, він становив 4 роки. Проте, пізніше в Сімферопольському (як і в Карасубазарському) мектебе-руштіє було створено підготовчі класи, що розширило термін навчання до 5 років.

Оскільки передбачалося, що це буде навчальний заклад, який відповідатиме другому рівню, то, зрозуміло, мав бути вищим і віковий ценз учнів. Спочатку він відповідав 16 – 20 рокам. Пізніше, коли керівництво мектебе-руштіє стало відчувати могутній тиск із боку начальства губернії, вік учнів знизився.

Випускникам мектебе-руштіє навіть видавалися спеціальні свідоцтва, що не визнавалися російською адміністрацією. Вони начебто надавали право займати вчительські посади в мектебе першого ступеня остільки, оскільки ті, що закінчили курс мектебе-руштіє, були піддані персоналом учителів цього навчального закладу спеціальному іспиту.

Декламовані перед керівництвом різних рівнів заяви про вивчення в мектебе-руштіє російської мови як однієї з основних дисциплін було натяжкою. До речі, вивчення державної мови мало проходити за рахунок фінансування, що виділяло Міністерство народної освіти. Правда, це Міністерство для Сімферопольського мектебе-руштіє не виділило коштів на утримання учителя російської мови. А спочатку там було навіть два вчителі російської мови, однак пізніше залишився тільки один. До того ж він був змушений на уроках російської мови викладати й інші предмети, але російською мовою.

Певну складність в історії мектебе-руштіє викликала проблема формування вчительського персоналу. Поряд з іншими вона стала причиною його ліквідації. Правління «Кримського благодійного товариства в м. Сімферополі для допомоги бідним кримським татарам» визнавало, що, «не маючи можливості знаходити постійних і більш відповідних своєму покликанню вчителів, у більшості засідань Правління обговорювалися питання про прийом і звільнення вчителів, а також про нормальну постановку внутрішньої організації» навчального закладу.

У більшості випадків рівень освіти вчителів мектебе-руштіє залишав бажати кращого. Це визнавали і самі кримськотатарські педагоги. Так, А. Медієв стверджував, що викладачі мектебе-руштіє не мали належної педагогічної освіти, не говорячи вже про початкові конфесійні мектебе.

На жаль, що аж до 1908 року мектебе-руштіє практично не цікавили губернське начальство. Вони поступово виникали в інших місцевостях Криму. ТМДП (Таврійське магометанське духовне правління) не брало ніякої участі в керівництві діяльністю мектебе-руштіє. Зі свого боку від Дирекції народних училищ на екзаменах з російської мови іноді був присутній місцевий інспектор народних училищ. На цьому контрольній функції цих установ і обмежилися.

У травні 1908 року директор народних училищ Таврійської губернії С.Д. Маргаритов звернув увагу на те, що в деяких повітах виявлені подібні нелегальні мектебе-руштіє, які мають характер загальноосвітніх шкіл. Таврійським магометанським духовним правлінням було запропоновано взяти контроль за мектебе-руштіє, але Правління відмовилося, мотивуючи це тим, що ці навчальні заклади втратили свою конфесійну програму і перетворилися у світські школи. Стверджуючи, що мектебе-руштіє більш підходять під категорію народних шкіл, Таврійське магометанське духовне правління запропонувало взяти контроль за ними з боку Дирекції народних училищ.

С.Д. Маргаритов накреслив низку заходів для організації належного нагляду за навчальними закладами цього типу. Він організував інспекторський нагляд за ними, чим викликав невдоволення хатиба села Дерекой Ялтинського повіту. Останній навіть звернувся зі скаргою в Департамент духовних справ інозем-

них сповідувальні Міністерства внутрішніх справ.

Незалежно від цього, таврійський губернатор В.В. Новицький зустрівся із С.Д. Маргаритовим з питання щодо існування і функціонування мектебе-руштіє. Директор народних училищ висловився так, що керівництво Міністерства народної освіти не бажає вживати екстрених заходів до закриття таких неправильно існуючих кримськотатарських мектебе-руштіє загальноосвітнього типу, а має на меті поступово підкорити їх відомству народної освіти з відповідною до закону програмою. Закриттю ж підлягають тільки ті навчальні заклади, що будуть прагнути ухилитися від введення їх у законні рамки. До наміру С.Д. Маргаритова входило і доведення до відома свого безпосереднього начальства в Одесі ситуації, що склалася з цього питання в підвідомчому йому регіоні.

15 листопада 1908 року до таврійського губернатора звернулися міністр внутрішніх справ П.А. Столипін і директор Департаменту духовних справ іноземного сповідувальня А.М. Харузін з розпорядженням, відповідно до якого ці керівники вимагали пояснити існування в Сімферополі якогось незаконного мектебе-руштіє і терміново подати докладно всі дані, що стосуються цієї справи. Така реакція вищих сановників Росії була викликана проханням міністра народної освіти розпорядитися закрити Сімферопольське мектебе-руштіє. Проте, П.А. Столипін вважав, що така специфічна справа «вимагає особливої і пильної уваги з боку урядової влади» [7].

Розмовляючи 22 листопада 1908 року з попечителем Одеського навчального округу О.І. Щербаковим, губернатор переконався, що навчальне відомство не бажає негайного закриття мектебе-руштіє. Навпаки, О.І. Щербаков категорично заявив, що він є супротивником негайного закриття кримськотатарських мектебе-руштіє. За його словами, закрити їх не важко, але відразу виникнуть нові подібні навчальні заклади. Тому необхідно буде знаходити радикальні заходи, спрямовані на правильну постановку цієї справи.

Попечитель Одеського навчального округу побажав особисто об'їхати Таврійську губернію для формування власної думки з питань народної освіти кримських татар. Він висловив подив стосовно прохання міністра народної освіти закрити мектебе-руштіє тільки тому, що він не звертався до Міністерства народної освіти із таким клопотанням.

Через декілька днів В.В. Новицьким була скликана нарада з питань щодо татарських початкових шкіл в Таврійській губернії. Вона відбулася 5 грудня 1908 р. під головуванням губернатора й у присутності попечителя Одеського навчального округу. В роботі наради брали участь губернський проводир дворянства А.А. Неладов, директор народних училищ С.Д. Маргаритов, голова таврійської земської Управи Я.Т. Харченко, інспектор народних училищ Сімферопольського повіту Р.Г. Хасабов, інспектор Сімферопольської вчительської школи С.А. Монастирли, представники православного і мусульманського духовництва, педагогі і національна інтелігенція.

Підсумком цієї наради було рішення, що до 1 лютого 1909 р. усі незаконно існуючі мектебе мають бути терміново введені в законні рамки Російської імперії. Їх потрібно було підпорядкувати або «Правилам 1907 року», або Таврійському магометанському духовному правлінню. Тим часом, 4 лютого це Правління повідомило таврійського губернатора, що всі мектеби (кадимістські, джадидистські і частина руштіє) приймуть конфесіональну програму, а значить перейдуть під його контроль. Винятком стали лише деякі мектебе-руштіє, створені благодійними товариствами. Мектебе-руштіє, які не стали під контроль і продовжували вивчати загальноосвітні дисципліни, залишилися п'ять, серед яких, звичайно ж, було і Сімферопольське.

Література:

1. Отчет Правления Общества для пособия бедным мусульманам Крыма в Симферополе. XI-й год его деятельности. 1907 год. – Симферополь: Типография Таврического Губернского Земства, 1909. – С. 4; Отчет Правления Общества для пособия бедным мусульманам Крыма в Симферополе. XII-й год его деятельности. 1908 год. – Симферополь: Паровая тип. Тавр. Губ. Земства, 1909. – С. 4; Отчет Правления Общества для пособия бедным мусульманам Крыма в Симферополе. XII-й год его деятельности. 1908 год. – Симферополь: Паровая тип. Тавр. Губ. Земства, 1909. – С. 4.
2. Постановления Евпаторийского чрезвычайного уездного земского Собрания 23 – 24 февраля, 29 июня 1906 года и XLI очередного того же года 27 сентября – 4 октября с приложением протоколов заседания Евпаторийского уездного врачебного Совета за 1906 год. – Евпатория: Типография М. Мурованского, 1907. – С. 80.
3. Отчет Правления Общества для пособия бедным мусульманам Крыма в Симферополе. XII-й год его деятельности. 1908 год. – Симферополь: Паровая тип. Тавр. Губ. Земства, 1909. – С. 5.
4. РГИА, ф. 821, оп. 133, д. 463, л. 195.
5. Кричинский А. Очерки политики Российского царизма на окраинах. Часть вторая: К истории борьбы с просвещением и культурой крымских татар. (С приложением секретных документов). – Баку: Изд-во тюркского культурно-просветительского отдела Азербайджанского Союза п/о «Кооперация», 1920. – С. 88.
6. Кричинский А. Очерки политики Российского царизма на окраинах. Часть вторая: К истории борьбы с просвещением и культурой крымских татар. (С приложением секретных документов). – Баку: Изд-во тюркского культурно-просветительского отдела Азербайджанского Союза п/о «Кооперация», 1920. – С. 98 – 99.

7. Кричинский А. Очерки политики Российского царизма на окраинах. Часть вторая: К истории борьбы с просвещением и культурой крымских татар. (С приложением секретных документов). – Баку: Изд-во тюркского культурно-просветительского отдела Азербайджанского Союза п/о «Кооперация», 1920. – С. 57.